

KISS LAJOS

Kátai Gábor orvos és gyógyszerész élete az 1848/49-es forradalomtól a kiegyezésig

1. Bevezetés

Hetedik osztályos tanulója voltam 1950-ben az államosított *karcagi református Nagykun gimnáziumnak*, amikor osztályfőnököm **Szász Béla** tanárom, aki a gimnázium tanári könyvtárának vezetője is volt, velünk leltározhatta a könyvtárat. Minden kötetet kézbe kellett venni, be kellett pecsételni az állami tulajdont tanúsító bélyegzőt, listát kellett készíteni két példányban. Énrám azt a szekrényt bízta, amiben Kátai Gábor iskolára hagyott könyvei voltak. Ekkor találkoztam először kézzel írott füzetekkel, amelyek a könyvek között bekötve voltak a szekrényben. Természetesen lassan haladtam, mert bele olvastam kézírásaiba. Ekkor határoztam el, hogy valamikor feldolgozom írásait. Nyugdíjba vonulásomig váratott. A véletlen adta kezembe ekkor két ismeretlen egyetemi tanári kéziratát. A régi szekrényt tartalmával ekkor már nem találtam meg a ma is létező tanári könyvtárban, azokat a feljegyzéseket azonban, amelyeket a leltározás közben készítettem, igen. Ezek a feljegyzések s a két eredeti kézirat képezi e munka kezdetét. Ma a *karcagi kórház Kátai Gábor nevét viseli*. Az ott dolgozók, valamint volt gimnáziumom tanulóinak, a mai egészségügyi szak-középiskola diákjainak is figyelmébe ajánlom ezt a dolgozatot.

2. „Dr. Kátai Gábornak a magyar királyi tudomány Egyetem Tekintetes Bölcsészeti Karához a növénytan tanszékre pályázat tárgyában benyújtott alázatos kérvénye

Tekintetes Bölcsészeti Kar!

A magyar kir. Egyetem Bölcsészeti karánál megürült növénytan rendes egyetemi tanári székre, melyre f. évi április 10-ig, napjáiig közpályázat hirdettetett, jelen folyamodványomat az ide csatolt okmányok kíséretében van szerencsém teljes tisztelettel benyújtani.

A mellékelt okmányok a következők:

1-ör./ Hitelesített másolata gyógyszerési oklevelemnek, melyet 1853-ban a bécsi egyetemen nyertem.

2-ör./ Hitelesített másolata orvostudori oklevelemnek, melyet 1861-ben a pesti magyar kir. Egyetemen nyertem.

3-ör./ Egy könyv következő címmel: „Növénytan különös tekintettel a gyógyszerismére”, mely irodalmi dolgozataim közül ide legegyszerűbben tartozik.

Ami életrajzomat, s képeztetésemet illeti:

Születtem Karcagon 1831-ik évi október 4-én. A gyógyszerészeti cursust kezdtem Pesten 1851/2-ben, végeztem Bécsben 1852/3-ban. Pesten növénytant *Gerenday*, Bécsben *Unger* és *Zenzl*

tanároktól hallgattam. (Az ezeket igazoló indexeket nem mellékelhetem ide, mert azok a pesti orvos Karánál, kari jegyző változás alkalmával 1861-ben úgy el tévelyeztek, hogy azokat minden utánjárásaim dacára mai napig sem voltam képes visszakapni).

Az orvosi cursust 1856-ban kezdtem a pesti egyetemen, s végeztem 1861-ben, mi alatt a növénytant újra hallgattam.

1860-ban a kir. magyar természettudományi társulatnál másod titkárrá választattam, azonban 1861-ik évi Március elején a Nagykunok által kerületi rendes főorvosnak választattam meg, Pestet csakhamar el kellett hagynom.

Főorvosi állásomat 1861 végén a politikai rendszer akkori megváltozásával letettem, midőn is a Nagykunok bizodalma és szeretete példátlan kitüntetésben részesített, hogy kerületi költségen egy évre külföldre küldött ki, hogy ott természettani és -rajzi intézetek, múzeumok, gyűjtemények, kórházak, mindennémű közegészségügyi intézetek s egyetemek stb. meglátogatása által ismereteimet gyarapítsam.

Az 1861-ik évi Novembertől 1862 évi Novemberig eső egy évet küldölfön töltém, hogy az egyetemi városokban, u.m. Párizsban, Londonban, Brüsselen, Leydenben, Utrechtben, Bonnban, Heidelbergben, Baselben, Münchenben, Lipcsében, Berlinben, Prágában huzamosabb ideig tartózkodván, ezen városokban valamint Amsterdamban, Antwerpenben, Dresdában a növény- és állatkertek tüzetesebb megismerlési céljaim egyik fontosabb tárgyát képezzék.

1865-ben, hogy tudományos irodalmunk előmozdításának én is egyik, habár csak csekély tényezője lehessen, újra átköltöztem a fővárosba, midőn is áttelepedésem legelső napjaiban a magyar kir. magyar természettudományi társulat első titkárává választattam.

Ami irodalmi működésemet illeti, 1858-ban, 1859-ben és 1860-ban segéd szerkesztője valék az Orvosi Hetilapnak, hol különösen gyógyszerismeri és gyógyszerertani rovatot vezettem, melyben számos növényországi gyógyszer tüzetesebb leírásait tettem közzé, minők, hogy többeket ne is említsek, a china, ópium, vassaparilla, ipecacuanha, conium stb.

1863-ban gyógyszerertanomon dolgoztam, mely azonban csak mintegy felényire készült el, mivel ugyanazon évben szólítottam fel a budapesti gyógyszerész testület által, hogy a gyógyszerészeti tudományok alapvonalai számára a természetrajzi tudományokat írjam meg, különös tekintettel a gyógyszerészismére, melyből az állattan mintegy 11 nyomtatott íven 1864 vége felé jelent meg. Ugyanezen vállalatban jelent meg a növénytan, melyet ide mellékelni szerencsém van.

1864 vége felé a magyar orvosi könyvkiadó társulat számára, melyen igazgató tagjává választattam pályázat után *Niemeyer hetedik részletes kór- és gyógytana* című munkájának második kötetét fordítottam le, mely jelenleg sajtó alatt van mintegy 50 ív terjedelmű szerkesztésben.

Im itt van irodalmi szerény működéseim mennyiségi összege, a minőség megítélése természetesen nem engemet illet.

Ezek azok, mikre nézve teljes tisztelettel kérem a Tekintetes bölcsészeti kart, miszerint azokat kegyes figyelmébe venni méltóztassék. Bárha ezt mély tisztelettel kérem, mindamellett nem ez az, miben buzgó esdeklésem legfőképp összpontosúl, hanem csupán az, hogy a növénytan tanszékre bölcsessége szerint azon legérdemesebbet válassza meg, ki képessége, munkássága, erélyessége által a tudományok egyik leggyönyörűbbikét, a növénytant egyetemünknel, hol az már huzamosabb idő óta ország világ láttára oly irtózatosan alásúlyed, a virágzásnak oly magas fokára emelje, melyet az valóban megérdemel.

Kelt Pesten Április 9-én 1865.

A Tekintetes bölcsészeti Karnak alázatos szolgája

Kátai Gábor

orvostudor, hites gyógyszerész, a királyi magyar természettudományi társulat első titkára.
46.760 szám. **A kért állomásra más egyén neveztetett ki.**

Kelt Budán 1866 évi Julius 18-án. *Bárfhy Tibor.*"

3. „Dr.Kátai Gábornak a magyar királyi tudomány Egyetem Tekintetes Orvoscari tanári terstületéhez benyújtott kérvénye a megürült elméleti orvostani tanszék elnyerése végett.

Tekintetes Orvoscari tanári Testület!

A magyar kir. Egyetem orvosi Karánál a sebészek számára rendelt elméleti orvostan megürült

rendes tanári székének elnyerése végett, melyre múlt évi Október 29-én a folyó évi Január 10-ig közpályázat hirdettetett, jelen aláírtas kérvényemet 16 rendbeli melléklet kíséretében ezennel van szerencsém teljes tisztelettel benyújtani.

A mellékletek a következők:

1-ör. Hitelesített másolata gyógyszerészi oklevelemnek (1. sz.), melyet 1853-ban a bécsi egyetemen nyertem.

2-or. Hitelesített másolata orvostudori oklevelemnek (2. sz.), melyet 1861-ben a magyar királyi pesti egyetemen nyertem.

3-or. *Növénytan, különös tekintettel a gyógyszerismére.* Írta: Kátai Gábor – Pest 1865. A 356-ik oldal után van kötve. *Állattan, különös tekintettel a gyógyszerismére.* Írta: Kátai Gábor – Pest 1864. (3. sz.)

4-er. *A részletes Kór és gyógytudomány tankönyve.* Dr. Niemeyer J. munkáját fordította magyar nyelvre Kátai Gábor – Buda 1865. (4. sz.)

5-ör. *A királyi magyar természettudományi társulat közlönye V-ik kötet.* Szerkesztette: Kátai Gábor – Pest 1866.

6-or. *Vegyészet és gyógyszerészet.* (Részlet *Gyógyszertan.* Tankönyvet írta: Kátai Gábor – Pest 1866.

7-es. *Mit kell tennünk a cholera csapásainak enyhítésére.* Írta: Kátai Gábor – Pest 1866. (7. sz.)

8-or. Az előbbi német nyelven. *Was müssen wir thun um die Calamität der Cholera zu mildern.* Von Gabriel Kátai. – Pest 1866. (8. sz.)

9-er. *Cholera szabályzat.* Írták: Griesinger, Petenkofer és Wunderlich. Magyar nyelvre fordította: Kátai Gábor – Pest 1866. (9. sz.)

10-er. *A királyi magyar természettudományi társulat történetei.* A társulat 25 évi jubileuma alkalmára írta: Kátai Gábor – Pest 1867. (10. sz.)

11–16-or. *Orvosi Hetilap számok,* melyekben nevem alatt cikkek jelentek meg (részletes felsorolást mellőzöm). (11–16. sz.)

Növényteni és állattani gyógyszerisméimmel **első valék, ki ezen tudományt nyelvünkön és irdalmunkban meghonosítám!**"

– Az életrajzi adatokat nem ismétlem, azok egyeznek az előzőben leírtakkal! –

Kelt Pesten 1867 Január 9-én.

A vallás- és közoktatási magyar királyi minisztertől 7389 számon.

A kért állomásra más egyén neveztetett ki. Budán 1867 évi Szeptember 10-én.

Báró Eötvös József."

4. Dr. Kátai Gábor 1861 novembertől 1862 novemberig tartó tanulmányútja. (1950-ben készített jegyzeteim.)

Az 1850-es évek folyamán a világon lendületet vett a gazdasági élet. Gyárak emelkedtek, vasutakat építettek, részvénytársaságokat alapítottak, felvirágzott a börzespekuláció. Az Egyesült Államokban (Kaliforniában) és Ausztráliában felfedezett arany megélénkítette a kereskedelmet és az ipart. 1857-ig tartott a gazdasági felemelkedés, ekkor *erős gazdasági válság kezdődik.*

Angliát a „világ műhelye” névvel illetik, ahol 1837-től 1901-ig **Viktória királynő uralkodott.** A tory-párt (konzervatív) a lordok és a dzsentrik (nemesi osztály) pártja. 1846–1865 között a whig-párt (liberális) volt uralmon. **Palmerston** lord a whig-ok központi alakja (1784–1865). Anglia gyarmati hatalmát erősíti, kegyetlenül elnyomja az indiai lázadásokat. Az indiai, az új-zélandi, az ausztráliai kegyetlenül levert lázadások után mindig járványos betegedések vannak. „*India síkságai a pamutszövők csontjaitól fehérlenek*” – írta a főkonzul. **Darwin** 1859-ben „*A fajok eredete természetes kiválasztódás útján*” című könyve megjelenik.

1861-ben **IV. Frigyes Vilmos** meghal, a trónt fivére, **I. Vilmos** foglalja el. **Bismarckot** állítja a kormány élére, aki legfontosabb feladatának Németország porosz vezetés alatti egyesítését tekintette „*vérrel és vassal*”. 1861-ben Lipcsében megalapították a munkás művelődési szövetséget, vezetője

August Bebel (1840–1913). A Szászországi Munkásszövetség vezetője **Wilhelm Liebknecht** (1826–1900). Bebel és Liebknecht nem fogadják el **Marx** és **Engels** Németországnak egységes köztársasággá alakítási tervét. **Ferdinand Lassalle** (1825–1864) „*Ha hercegnek vagy fejedelemnek születtem volna, szívvel lélekkel arisztokrata volnék, mivel zsidó kereskedő fia vagyok, minden időben demokrata leszek*”. Lassalle hívei elleneztek a forradalmi akciókat és Bismarckot támogatták, még a porosz rendőrséggel is szövetkeztek a marxisták ellen. 1864-ben megalakul az *I. Internacionálé*. **Marx** az *Alapítási Kiáltvány-ba* a *Kommunista Kiáltvány* minden fontos gondolatát átviszi, de érthetőbben fogalmazva.

Abraham Lincoln (1809–1865) 1860-ban elnök lesz. A rabszolgatartó Dél lázadással válaszol. Dél-Karolina elszakad Északról. A polgárháború az északiak győzelmét hozza, de a volt rabszolgák nem kapnak földet; a szakszervezetek kezdenek megalakulni. A polgárháború, a nagy vasútépítések, az aranyásók a járványok sokaságát és azok gyógyításának ismeretanyagát tudatosítják.

Olaszországban a „*Partito d'Azione*” (a tettek pártja) élén **Mazzini-val demokratikus köztársaság** alapításával szeretné létrehozni az olasz egyesített államot. **Gróf Cavour** 1861-ig miniszterelnöke volt a szárd királyságnak. Más módon képzelte el az egységes olasz államot. 1859-ben a franciák és a szárd hadsereg háborút kezd az osztrákok ellen. Részt vesz ebben **Garibaldi is**. Lombardia a szárd királysághoz került, míg Velence Ausztria birtokában maradt. A franciák Savoyát és Nizzát kapják a háborúban való részvétel jutalmául. 1860-ban Szicíliában parasztfelkelés tör ki „**Garibaldi ezer vörösingését**” nagy lelkesedéssel fogadják. Nápoly elfoglalása után Garibaldi Dél-Olaszország diktátora lesz. 1861-ben **II. Viktor Emanuel király kikiáltja az olasz egyesített királyságot, a főváros Róma**. **IX. Pius pápa a Vatikánba húzódik, s a politikai hatalmat a papság felett tartja meg**.

Oroszország és Nyugat-Európa két legnagyobb állama, Anglia és Franciaország közt 1853-ben feszült viszony lesz a „*keleti kérdés*” miatt. **I. Miklós Törökország feloszlátását javasolja. Kítör a krími háború**. 1861-ben az orosz jobbagyság eltörléséről törvény születik, ekkor már 1856-tól **II. Sándor cár uralkodik**. A kapitalizmus fejlődése Oroszországban gyorsan megy végbe. A török állam gyengülése a kis népek nemzeti mozgalmainak erősödését hozza, **megalakul a Román állam, Cuza ezredes fejedelem lesz, a főváros Bukarest**. **1862-ben Szerbia is önálló állam lesz, a hatalom az Obrendovics családra, a gazdag disznókereskedőre szállt**.

1861 nyarán rendkívüli állapotot kiáltanak ki Magyarországon. Diktatúra, kivégzések sokasága, főleg az értelmiségi és földbirtokosok, a kiegyezés ellenzői ellen irányítva. – **Dr. Kátai Gábor a friss orvosi diplomával ezért utazik külföldre, menekül, mert menekülnie kell**. Miért?

Kátai Gábor szegény földnélküli paraszt szülők gyereke. 1625-ben, 14 évesen **Hollay József karcagi gyógyszerésztárába adják inasnak**. Abban az időben a karcagi Nagykun Református Gimnázium hat osztályos, nincs érettségi, azt csak az 1908/09 tanévben rendezik meg először. Az első Karcagon érettségiző gimnáziumi osztály osztályfőnöke, **Bujk Béla**, a matematika és természetrajz tanára jegyzi fel az elődök, a sikeresek életrajzát. Ezek a jegyzetek Kátai Gábor kézzel írt füzeteiben voltak. Ezek szerint Kátai Gábor a gyógyszerész-inaskodás mellett, munkaadója költségére magánúton levizsgázik a hat osztály anyagából. Latin nyelvből és természetrajzból kiválóan, más tárgyakból gyengén. Ezután a nagykőrösi református gimnázium magántanulója és 1848 májusában leteszi megfelelő minősítéssel az akkori érettségi vizsgát. A vizsga letétele után jelentkezik a forradalmi hadseregbe. Megbízják a hadsereg gyógytea és tépés, valamint ópium szükségletének biztosításával. Hadnagyi rendfokozatot kap és a honvédelmi minisztériumban kap beosztást. A tevékenységet nagy nehézségekkel, de lelkesen végzi. A fegyverletétel után visszatér Karcagra és gyógyszerész segéd lesz. Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc leverése utáni időkben nincs összeütközése a hatóságokkal. Állásait változtatja. Nem nősül meg. Nem telepszik le tartósan sehol. Abban az időben a gyógyszerész segédek is ugyanúgy, mint a többi iparos, vándorolnak. Karcagról Törökszentmiklósrá megy egy ismerős gyógyszerésztárra, majd szolnoki, tiszafüredi, végül pesti alkalmazás után előbb a pesti, majd a bécsi egyetemen gyógyszerész oklevelet vehet át. – **Bujk Béla feljegyezte: „A bécsi egyetemen latin nyelven vizsgázik, mert német nyelvtudását gyengébbnek ítéli, mint a latint, bár az ügyeleti éjszakák alatt állandóan nyelveket tanul. Olasz, francia, román és angol nyelven társalgási szinten tud. A német nyelvtudását úgy tökéletesíti, hogy magyarul fordítja a bécsi egyetem gyógyszeresztankönyveit**”. –

Életrajzi adatait az előzőekben saját megfogalmazásban már megismertük 1867-ig. Nem nyeri el az egyetemi tanári állásokat. Ennek igazi okát nem ismerjük. A magyar orvosok és gyógyszerészek között tudomásom szerint nem volt olyan személyiség, aki olyan két egyetemi tanári székre pályázott volna, mint Kátai Gábor. 1868-ig Pesten a Királyi Magyar Természettudományi Társulat első titkára. Járványtannal foglalkozik, de közben orvosi gyakorlatot is végez. Ma 130 éve, 1868 november 16-án nevezték ki a **Nagykun kerület főorvosává**. Karcagra költözik. 1869 februárjában feleségül veszi *Poroszlai László, Debrecen város tanácsosának Mária nevű lányát, aki 20 éves (Kátai Gábor ekkor 38 éves).*

1873-ban a kolerajárvány idején a védekezés **országos kormánybiztosa**.

1877-ben Szolnok vármegye főorvosa, de Karcagról nem költözik el.

1878. február 28-án, 47 éves korában hal meg.

5. Összefoglalás

Kátai Gábor életéről szóló írások a kolera elleni tevékenységét tartják a legjelentősebbnek munkásságában. 1831, születése időpontjában zajlott Magyarországon a **kolerafelkelés**. Ez egy parasztfelkelés. A kirobbanásának oka az akkori hatóságok járványvédelmi intézkedései voltak, amelyekkel az akkori pusztító járványt akarták lokalizálni. Megtiltották a közlekedést, így nem tudtak a Zemplén megyei jobbágy parasztok az Alföldre menni, ahol aratóként a szűkös kenyérre valót megszerezhették. Egyes helyeken a határba se mehettek ki. A felkelést véresen leverték. Az életrajzírók azt ismertetik, hogy Kátai Gábor kolera elleni harca mennyivel más volt. Ő a kolera elleni védekezésnek két eszközét hangoztatta: **sok gyógytea ivás (szíkfű és bodza tea), valamint a légy pusztítás**. A kolera fertőzést a legyek terjesztik, mint a tífuszt. Nem lehet véletlen: az *Állattan* című munkájában legnagyobb fejezet a **legyekről szóló**. A *Növénytan* című munkájában pedig a magyar teákat a híres indiai és orosz teák hatáselemzésével értékeli.

Mint láttuk, tanulmányainak legjelentősebbike az 1861 novemberétől kezdődő utazás volt a *menekülés a statáriumtól*. A magyar történelem adós ennek a kegyetlen statáriumnak az ismertetésével. Az egykori írások szerint 1861-ben Karcagon az osztrákok több nyilvános akasztást végeztek *1861 december 15-én Bicó, Bernát, Rózsa, Jámbor és Simon nevű karcagi gazdákat akasztották fel. A Debreceni út melletti akasztó lapanyagon* – az egykori jegyzőkönyv szerint. Ezt **dr. Szentesi Tóth Kálmán: Történelmi emlékek a Jászkunság és Karcag múltjából** című könyvéből vettem.

A magyar gyógyszerésztörténettel foglalkozók, valamint az orvosi szaknyelv történetét elemzők is rendkívül sok fontos adatra találnak, ha Kátai Gábor eredeti írásait forgatják. Sajnos még munkásságát részletesen senki sem dolgozta fel!

6. Okirat és irodalom jegyzék

1. Dr. Kátai Gábor kézzel írt pályázata a királyi tudomány Egyetem bölcsészeti Karához a növényteni tanszékre pályázás tárgyában.
2. Dr. Kátai Gábor kézzel írt pályázata a magyar királyi tudomány Egyetem Tekintetes Orvostani tanári testületéhez benyújtott kérvénye a megürült elméleti orvostani tanszék elnyerése végett.
3. Bujk Béla: Kézzel írt feljegyzések Dr. Kátai Gáborról, a karcagi sikeres öregdiákról. – Karcagi Gábor Áron Gimnázium és Szakközépiskola tanári könyvtár 1950/3467 leltári szám.
4. Dr. Kovács Tibor levele, amelyben az 1860–1861 statáriumról ír. – A szerző tulajdonában. 1987.
5. Dr. Szentesi Tóth Kálmán: Történelmi emlékek a Jászkunság és Karcag múltjából. 1940. Karcag. Kertész József könyvnyomdája. Karcag polgármesterének kiadványa. pp.: 1–158.
6. Dr. Kiss Mihály: Kátai Gábor a kolera járványok kormánybiztosa. Karcagi Hírlap, 1928. április 10.
7. Dr. Szalai László: Karcag orvos-gyógyszerész történeti gyűjteménye. VIII. Gyógyszerésztörténeti Konferencia – Kőszeg, 1998 pp.: 1–6.
8. Dr. Kiss Lajos: Kátai Gábor egyetemi tanári pályázatai. VIII. Gyógyszerésztörténeti Konferencia – Kőszeg 1998. pp.: 1–5.
9. Dr. Hanák Péter: Történelem tankönyv középiskolák számára. „A 19. század 50-es és 60-as éve” 1949. Budapest Tankönyvkiadó. pp.: 1–240. (Tankönyv táskaszám: A 7021).